

MOBIL ILOVA VA INTERNET-BANK ORQALI OMONAT JALB QILISHNIXORIY TAJRIBASI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Tursinbayeva Gulsauir Karuanbayevna

Bank-moliya akademiyasi 2-kurs magistranti

Kirish

So'nggi yillarda global raqamlashtirish jarayonlari bank tizimida tub o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda. Xususan, pandemiya davridan boshlab tijorat banklari raqamli kanallar - mobil va internet-banking orqali xizmat ko'rsatishni kengaytirdi. Buning natijasida filiallarsiz xizmat ko'rsatish, avtomatik depozitlar ochish, onlayn tranzaksiyalar va raqamli xavfsizlik tizimlari bank faoliyatining ajralmas qismiga aylandi.

Dunyo bank amaliyotida raqamli omonatlar bozorining o'sish sur'atlari keskin tezlashmoqda. Masalan, AQShda 2020–2024-yillarda onlayn banklar depozitlari 1,12 trillion dollardan 1,36 trillion dollarga yetgan, Germaniyada esa 410 milliard yevrodan 560 milliard yevroga oshgan. Buyuk Britaniyada mobil banking foydalanuvchilari ulushi 62 foizdan 75 foizgacha ko'tarilgan. Bu raqamlar raqamli moliya xizmatlarining barqaror rivojlanish tendensiyasini yaqqol tasdiqlaydi.

O'zbekiston bank tizimi ham bosqichma-bosqich shu yo'nalishda rivojlanmoqda. Bugungi kunda raqamli ilovalar orqali omonat ochish, to'lovlarni amalga oshirish, mablag'larni masofadan boshqarish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, rivojlangan mamlakatlar tajribasini o'rganish va milliy amaliyotga tatbiq etish bank tizimi raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar sharxi

Tadqiqotning metodologik asoslari bank omonatlarini jalb etish jarayonida raqamli texnologiyalar, xususan mobil ilova va internet-bank tizimlarining ahamiyati va ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Xalqaro va mahalliy iqtisodchi olimlarning tadqiqotlari bank tizimining raqamli transformatsiyasi, moliyaviy texnologiyalarni joriy etish hamda mijoz ishonchini shakllantirish masalalariga alohida e'tibor qaratadi.

J.M. Keynes bank faoliyatini moliyaviy tizimning barqarorlik asosi sifatida talqin etgan bo'lsa, M. Friedman bank depozit siyosatini bozor talablari asosida shakllantirish zarurligini asoslaydi. D. Diamond va P. Dybvig o'z nazariyalarida omonatchilar ishonchining ahamiyatini ta'kidlab, elektron to'lov tizimlari bu risklarni kamaytirishini ko'rsatgan.

X. Vives, E. Carletti va P. Hartmannlar raqamli iqtisodiyotda banklar o'rtasidagi raqobatning ortishi ularni mobil ilovalar orqali omonat jalb etish strategiyasini takomillashtirishga undayotganini qayd etishadi. A. Blinder va F. Mishkin esa raqamli infratuzilma va masofaviy xizmat ko'rsatish tizimlari mijozlar ishonchini mustahkamlovchi asosiy omil ekanini ta'kidlaydi.

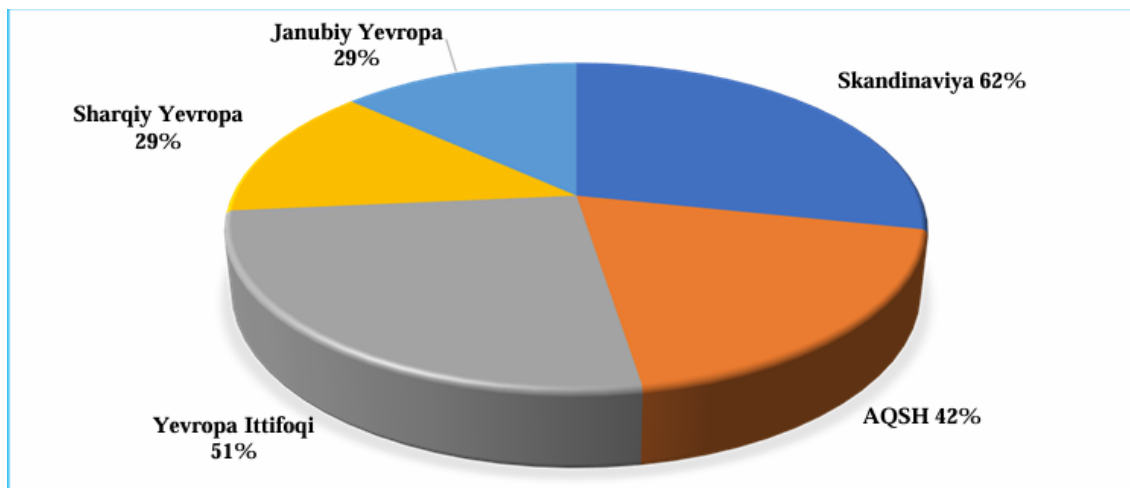
I. Lavrushin va G. Panova tijorat banklarining passiv operatsiyalarini tahlil qilib, raqamli kanallar orqali resurs bazasini kengaytirish bank barqarorligining muhim omili ekanini ilmiy asosda ko'rsatganlar. Shu bilan birga, V.M. Usoskin raqamli texnologiyalar bank tizimidagi tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi va xizmat ko'rsatish tezligini oshirishi mumkinligini qayd etadi.

Mahalliy tadqiqotlarda T. Karaliyev, N. Jumayev va A. Omonovlar O'zbekiston bank tizimida raqamli transformatsiyaning zarurligini, Sh. Abdullayeva esa raqamli xizmatlar ulushini oshirish omonat siyosati samaradorligini belgilovchi asosiy omil ekanini ta'kidlagan.

Umuman olganda, ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mobil ilova va internet-bank orqali omonatlarni jalb qilish tizimi bank resurs bazasini kengaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va mijozlar bilan ishonchli raqamli hamkorlikni shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu bois bu yondashuv tijorat banklari uchun strategik ahamiyatga ega bo'lgan zamonaviy moliyaviy boshqaruv modeli sifatida qaraladi.

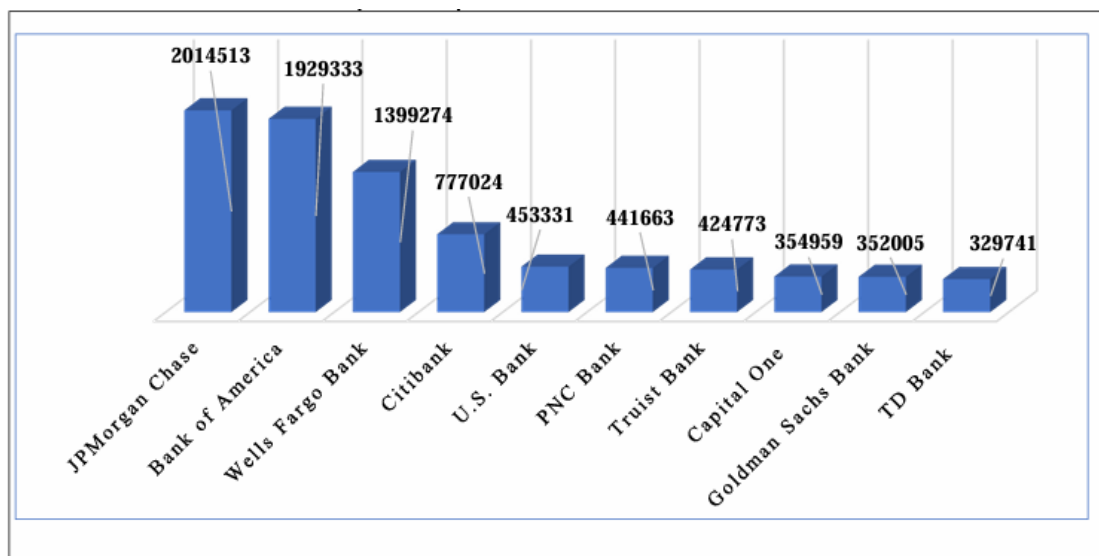
Asosiy qism

Rivojlangan davlatlar bank amaliyotida tijorat banklari depozitlari ularning asosiy resurs manbasi hisoblanadi. Ayniqsa, muddatli va jamg'arma depozitlar uzoq muddatli moliyalashtirishni ta'minlab, investitsion kreditlarning barqaror o'sishiga xizmat qiladi.

1-rasm. 2022-yil holatiga ko‘ra rivojlangan mamlakatlarda raqamli bank texnologiyalardan foydalanish ko‘rsatkichlari (hududiy)¹

Yevropa mamlakatlarida 2020-yilgacha bank daromadlarining atigi 10 foizi raqamli xizmatlar hissasiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2022-yildan boshlab bu ko‘rsatkich 50 foizdan oshdi. Skandinaviya mamlakatlarida raqamli xizmatlar ulushi 62 foizga, Sharqiy Yevropada 29 foizga, AQShda esa 42 foizga yetdi. Shu davrda omonat va muddatli depozitlar raqamli xizmatlar orqali olingan daromadlarning 54 foizini tashkil etgan.

2 -rasm. 2023-yilda AQShning eng yirik banklarining depozitlar miqdori (mln. AQSh dollari)²

Ekspertlar fikricha, 2030-yilgacha moliya sohasida sun‘iy intellekt texnologiyalarini keng qo‘llash natijasida global daromad 300 milliard dollarga oshishi kutilmoqda. AQSh banklari bu borada yetakchilik qilmoqda: “JPMorgan Chase” 2023-yilda sun‘iy intellekt asosida boshqarilgan depozit tizimi orqali 2 014 513 million dollarlik omonat bazasini shakllantirgan. “Bank of America” esa blokcheyn texnologiyalarini joriy etish natijasida depozit hajmini 1 929 333 million dollarga yetkazgan.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida 2020–2023-yillar davomida bank aktivlari va depozitlari hajmi izchil o‘tdi. Masalan, Yevrohudud mamlakatlarida 2022-yilda depozitlarning kreditlarga nisbati 110,2 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu kreditlarning

¹ Farahani M. S. Applications of Artificial Intelligence in Social Science Issues: a Case Study on Predicting Population Change //Journal of the Knowledge Economy. – 2023. – C. 1-31.

² Gawer A. Digital platforms and ecosystems: remarks on the dominant organizational forms of the digital age //Innovation. – 2022. – T. 24. – №. 1. – C. 110-124.

deyarli to'liq depozit mablag'lari hisobidan moliyalashtirilayotganini ko'rsatadi. Buyuk Britaniyada esa ushbu nisbat 93 foiz atrofida saqlanmoqda.

Taraqqiy etgan mamlakatlarda bunday barqarorlik quyidagi omillar bilan izohlanadi:

- Depozitlarning bank resurslaridagi yuqori salmog'i;
- Bank tizimining yuqori rivojlanganligi va mijoz ishonchining kuchliligi;
- Depozit operatsiyalarining diversifikatsiyalanganligi;
- Kafolatlangan depozit sug'urtasi tizimining mavjudligi;
- Shaxsiylashtirilgan omonat mahsulotlari va rag'batlantiruvchi mexanizmlarning keng qo'llanishi;
- Raqamli texnologiyalar orqali xizmatlarning qulayligi va tezkorligi;
- Markaziy banklarning likvidlikni ta'minlashga qaratilgan monetar siyosati.

Masalan, Germaniyada 2020–2024-yillar davomida bank omonatlari hajmi 1 850 milliard yevrodan 2 030 milliard yevroga, depozitlar esa 2 100 milliard yevrodan 2 280 milliard yevroga oshgan. Bu o'sish aholining bank tizimiga bo'lgan ishonchi, raqamli xizmatlar qulayligi va past foizli kredit siyosati bilan bog'liq.

AQSh tajribasida ham raqamli omonatlar tez sur'atlarda rivojlanmoqda. 2020–2023-yillar oralig'ida mobil banking foydalanuvchilari 54 foizdan 75 foizgacha oshgan. Internet-bankingdan foydalanish darajasi ham 69 foizgacha yetgan. Raqamli depozit xizmatlarining kengayishi COVID-19 pandemiyasi davrida mijozlarning masofadan turib xizmatlardan foydalanish ehtiyoji ortgani bilan izohlanadi. Shu bilan birga, mobil ilovalar orqali yuqori foizli raqamli jamg'arma hisoblari ("High-Yield Digital Savings Accounts") bozorning asosiy drayveriga aylangan.

Buyuk Britaniyada ham 2020–2024-yillarda onlayn va mobil banking foydalanuvchilari 62 foizdan 75 foizga oshib, digital-only banklar ulushi tez kengaydi. Germaniyada esa onlayn depozitlar hajmi 410 milliard yevrodan 560 milliard yevroga, raqamli tranzaksiyalar hajmi 850 milliard yevrodan 1 150 milliard yevroga yetdi.

Ushbu raqamlar shuni ko'rsatadiki, Germaniya, AQSh va Buyuk Britaniyada raqamli omonatlar bozori moliyaviy innovatsiyalar, mijoz ehtiyojlariga mos xizmatlar va texnologik yechimlar orqali rivojlanmoqda. Raqamli platformalar banklar uchun yangi mijozlarni jalb etish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va resurs bazasini diversifikatsiyalashda strategik vosita sifatida xizmat qilmoqda.

Shu bois, O'zbekiston bank tizimida ham "Raqamli depozit ekotizimi"ni yaratish, mobil ilovalar orqali omonat ochish, avtomatik qayta investitsiya qilish va bonusli rag'bat tizimlarini joriy etish zarur. Bu amaliyot banklarning raqobatbardoshligini

oshib, milliy moliya bozorida barqaror va innovatsion rivojlanish modelini shakllantirish imkonini beradi.

Xulosa

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli bank xizmatlari, ayniqsa mobil va internet-banking orqali omonat jalb qilish banklar uchun strategik ustuvor yo'nalishga aylanmoqda. AQSh, Buyuk Britaniya va Germaniya tajribasi shundan dalolat beradiki, raqamli platformalar nafaqat operatsion samaradorlikni oshiradi, balki mijozlar bazasini kengaytirish, likvidlikni ta'minlash va raqobatbardoshlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Raqamli omonat tizimlarining rivojlanishida bir nechta umumiy omillar mavjud:

1. Texnologik innovatsiyalar mobil ilovalar, sun'iy intellekt, blockchain va "big data" tahlili asosida mijozga yo'naltirilgan xizmatlar taklif etilmoqda.
2. Mijoz tajribasi foydalanuvchilar uchun tezkor, xavfsiz va qulay interfeyslar yaratilmoqda.
3. Regulyativ muhit depozit kafolatlari va kiberxavfsizlik tizimlari takomillashtirilmoqda.
4. Fintech integratsiyasi mustaqil raqamli platformalar bank tizimining ajralmas qismiga aylangan.

O'zbekiston uchun xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli omonatlar joriy etish orqali tijorat banklari resurs bazasini mustahkamlash, operatsion xarajatlarni qisqartirish va aholi omonatlarini diversifikatsiyalash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shu maqsadda "raqamli depozit ekotizimi"ni shakllantirish, ya'ni mobil va internet-banking orqali omonatlarni avtomatik qayta investitsiyalash va omonatchilar uchun shaxsiylashtirilgan raqamli mahsulotlar yaratish O'zbekiston bank tizimining raqamli transformatsiyasini tezlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli omonatlar nafaqat texnologik yangilik, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi strategik vosita sifatida milliy moliya tizimining muhim tarkibiy qismi bo'lib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Abdullaeva Sh.Z. *Bank xizmatlarini takomillashtirish orqali banklarning resurs bazasini kengaytirish*. – T.: "Iqtisod-moliya", 2017. – 312 b.
2. Allabepganov S. *O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida depozitlarni jalb qilish amaliyoti*. // *Iqtisodiyot va ta'lim*, 23(2), 51–57. – T., 2022.
3. Bektemirov A., Malikova D.M., Bo'taev J.E. *Tijorat banklarining depozit bazasini mustahkamlash yo'llari*. // *Journal of Marketing, Business and Management*, 2(2), 167–174, 2023.

4. Vohidov O.R. *O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari resurs bazasini mustahkamlash yo'llari*. I.f.b.f.d. avtoreferat. – T.: 2024. – 62 b.

5. Raxmanov Z.Ya. *Tijorat banklari faoliyatini rivojlantirish strategiyasini takomillashtirish*. I.f.b.f.d. avtoreferat. – T.: 2018. – 54 b.

6. Rahimov S.A. *Innovatsion iqtisodiyotda banklarning depozit siyosati samaradorligini oshirish yo'llari*. I.f.b.f.d. avtoreferat. – T.: 2021. – 50 b.

7. Melikov O.M. *Tijorat banklari kredit va depozit xizmatlari amaliyotini takomillashtirish yo'llari*. – Denov TPI, 2023. – 56 b.

8. Mamatov A.A. *O'zbekiston banklarida aktiv-passivlarni boshqarish holati*. // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 3(6), 1195–1212, 2023.

9. <https://www.cbu.uz>

10. <https://mkbank.uz>

11. <https://www.mf.uz>

12. <https://www.president.uz>

13. <https://stat.uz>

14. <https://www.lex.uz>

15. <https://digital.gov.uz>